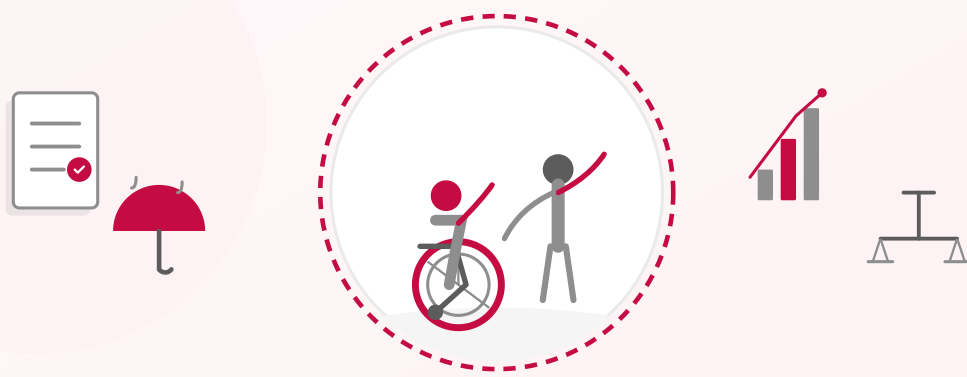

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको बिमामा पहुँच सम्बन्धि नितिपत्र

नेपालमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले बिमा बजारमा गम्भीर प्रणालीगत अवरोध र संस्थागत विभेदको सामना गरिरहेका छन्। सामान्य नागरिकको तुलनामा स्वास्थ्य सेवा र सहयोगी सामग्रीको आवश्यकता बढी भए तापनि उनीहरू बिमाको पहुँचबाट बहिष्कृत छन्। बिमा कम्पनीहरूले विना कुनै वैज्ञानिक वा बिमाङ्कीय (एक्चुअरी) तथ्याङ्क, केवल रूढीवादी धारणाका आधारमा बिमा दिन अस्वीकार गर्ने वा स्वविवेकमा अतिरिक्त प्रिमियम असुल्ने गरेका छन्। अपाङ्गता ऐन, २०७४ को दफा ८(२) मा 'बिमा' शब्द स्पष्ट रूपमा उल्लेख नहुँदा कम्पनीहरूले दायित्वबाट पन्छिने बाटो पाएका छन्। **यस विभेदको अन्त्यका लागि तत्काल कानुनी संशोधन, बाध्यकारी निर्देशिका र नयाँ समावेशी बिमा उत्पादनहरूको डिजाइन अपरिहार्य छ।**

२. परिचय तथा सन्दर्भ

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सामान्य जनसङ्ख्याको तुलनामा स्वास्थ्य सेवा, पुनर्स्थापना र सहायक सामग्रीको आवश्यकता तीन गुणा बढी पर्ने गर्दछ। साथै, उनीहरूको स्वास्थ्य तथा उपचार लागत अन्य व्यक्तिको तुलनामा दोब्बरभन्दा बढी हुन्छ भने आफ्नै खल्तीबाट खर्च गर्नुपर्ने (Out-of-pocket) रकमसमेत निकै उच्च रहन्छ।

शिक्षा, तालिम र रोजगारीमा सीमित पहुँचका कारण आयआर्जनका अवसर कम हुने हुँदा उनीहरूमा गरिबीको दुश्चक्रमा फस्ने जोखिम उच्च रहन्छ। यस्तो उच्च जोखिमका बिच बिमा उनीहरूको आत्मनिर्भर जीवनयापन, आर्थिक सुरक्षा र सशक्तीकरणको अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र अनिवार्य साधन हो।

“

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू सरकारी अनुदानका लागि 'अति सक्षम' र निजी बजारका लागि 'अति अशक्त' ठहरिने गम्भीर विरोधाभासपूर्ण अवस्था सिर्जना भएको छ।

”

हाल नेपालको बिमा प्रणालीले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई "जोखिमको तहगत प्रणाली" (Tiered System of Risk) मा धकेलिदिएको छ। एकातिर विपन्न व्यक्तिहरू सरकारको सीमित स्वास्थ्य बिमामा निर्भर छन्, जहाँ गुणस्तरीय सेवाको अभाव छ। अर्कोतर्फ, सक्षम व्यक्तिहरू निजी बिमा खरिद गर्न चाहँदा कम्पनीहरूले उनीहरूलाई "उच्च जोखिमयुक्त" भन्दै अस्वीकार गर्छन् वा विना वैज्ञानिक आधार थप प्रिमियम थोपर्छन्।

यस खुला विभेदको मुख्य जड विद्यमान कानूनमा रहेको छिद्र (Legal Loophole) र स्पष्टताको अभाव हो। नेपालको संविधानको धारा १६ र ४२(३) ले समान पहुँचको हक सुनिश्चित गरे तापनि 'अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकारसम्बन्धी ऐन, २०७४' को दफा ८(२) मा "बिमा" भन्ने शब्द स्पष्ट रूपमा उल्लेख छैन। यही शून्यताको फाइदा उठाउँदै बिमा कम्पनीहरूले जिम्मेवारीबाट पन्छिने बाटो पाएका छन्।

राज्यले यस्तो कानुनी छिद्र टाल्न नसक्दा र नियामक निकायले बेवास्ता गर्दा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई बिमा सेवाबाट योजनाबद्ध रूपमै वञ्चित गरिएको छ। यसले उनीहरूलाई निरन्तर आर्थिक अनिश्चिततामा बाँच्न बाध्य

तुल्याएको छ, जसले नेपालको दिगो विकास र गरिबी निवारणको राष्ट्रिय लक्ष्यलाई नै कमजोर बनाइरहेको छ।

३. अनुसन्धानको अवलोकन

यस नीति संक्षेपका तथ्यहरू मुख्यतया गुणात्मक अध्ययन पद्धतिमा आधारित छन्। अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूले बिमा बजारमा भोगेका वास्तविक चुनौती बुझ्न यस अनुसन्धानमा प्राथमिक र द्वितीयक दुवै स्रोतहरूको प्रयोग गरिएको छ।

प्राथमिक स्रोतका रूपमा विभिन्न अपाङ्गता भएका ४३ जना व्यक्तिहरूसँग सर्वेक्षण, १० जना अधिकारकर्मीसँग छलफल, ५ बिमा कम्पनीहरूसँग अन्तर्वार्ता र ३ बिमा अभिकर्ताहरूसँग टेलिफोन अन्तर्वार्ता सम्पन्न गरिएको थियो।

द्वितीयक स्रोतका रूपमा विद्यमान राष्ट्रिय कानुनी व्यवस्थाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरू, तथा बिमा कम्पनीका डिजिटल संरचना र वेबसाइटहरूको पहुँचयुक्तता सम्बन्धी विस्तृत समीक्षा गरिएको थियो।

अध्ययनले कानुनी शून्यता र नियामकको बेवास्ताका कारण अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू बिमा बजारबाट योजनाबद्ध रूपमै वञ्चित र प्रत्यक्ष विभेदमा परेका छन् भन्ने तथ्यलाई उजागर गरेको छ।

४. प्रमाण र नीतिको विश्लेषण

बिमा कम्पनीहरूले अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई बिना कुनै वैज्ञानिक आधार प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा विभेद गर्दै आएका छन्, जसले गर्दा उनीहरू योजनाबद्ध रूपमै बिमा सेवाबाट वञ्चित भएका छन्। एजेन्ट तथा बिमा कम्पनीहरूमा "दृष्टिविहीन व्यक्तिको दुर्घटना छिटो हुन्छ" भन्ने जस्ता अप्रमाणिक एवं अवैज्ञानिक धारणा व्याप्त रहेको पाइन्छ। वास्तविक बिमाङ्गीय (एक्चुअरी) मूल्याङ्कनबिना नै राष्ट्रिय जीवन बिमा कम्पनी लिमिटेड र हिमालयन लाइफ इन्सुरेन्स जस्ता कम्पनीहरूले प्रतिहजार रु. २ सम्म अतिरिक्त प्रिमियम थोपर्ने गरेका छन्।

यति मात्र होइन, नेपाल लाइफ इन्सुरेन्सले अपाङ्गता भएका व्यक्तिलाई दस लाखभन्दा बढीको बिमा दिन अस्वीकार गरेको र नेशनल लाइफ इन्सुरेन्सले अपाङ्गता भएका आमा-बाबुका अपाङ्गता नभएका सन्तानको समेत बिमा गर्न अस्वीकार गरेको पाइयो। यसको परिणामस्वरूप, सेवा अस्वीकृत हुने र विभेद खेप्नुपर्ने डरले गर्दा कतिपय व्यक्तिहरू आफ्नो अपाङ्गता लुकाएर बिमा गर्न बाध्य छन्, जसले गर्दा पछि दाबी भुक्तानी नै नपाउने गम्भीर वित्तीय जोखिम बढेको छ।

जोखिमको तहगत प्रणाली (TIERED SYSTEM OF RISK)

सरकारी स्वास्थ्य बिमा

सीमित उपचार र औषधिको दायरा। न्यून बजेट र सुस्त सेवा प्रवाहका कारण गुणस्तरीय निजी स्वास्थ्य संस्थामा सेवा प्राप्त गर्न असम्भवप्रायः।

निजी बिमा अस्वीकार

अपाङ्गता भएका सक्षम नागरिकलाई "उच्च जोखिमयुक्त" भन्दै बिमा सेवा ठाडै अस्वीकार, वा बिना कुनै वैज्ञानिक आधार चर्को अतिरिक्त प्रिमियमको प्रहार।

अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई बिमाको पहुँचबाहिर राख्नुमा नियामक निकायको मौनता र नीतिगत शून्यता मुख्य रूपमा जिम्मेवार छ। राष्ट्रिय बिमा नीति २०५० ले सीमान्तकृत समुदायका लागि विशेष कार्यक्रममार्फत बिमा प्रणाली विकास गर्ने उल्लेख गरे तापनि अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई बिमाको दायरामा ल्याउने सन्दर्भमा यो पूर्णतः मौन छ। नियामक निकायका रूपमा रहेको नेपाल बिमा प्राधिकरणले अपाङ्गतालाई सम्बोधन गर्ने कुनै स्पष्ट परिभाषा वा विभेद रोक्ने बाध्यकारी निर्देशिका अहिलेसम्म जारी गरेको छैन। विपन्न वर्गका लागि ल्याइएको 'लघु बिमा निर्देशन, २०७५' ले समेत अपाङ्गता भएका व्यक्तिको बिमा आवश्यकता सम्बोधन गर्न नसक्दा उनीहरू लघु बिमाबाट पनि पूर्ण रूपमा उपेक्षित भएका छन्। यसरी राज्य र नियामकले आँखा चिम्लिदिँदा बिमा कम्पनीहरूले अपाङ्गतालाई "पूर्व-विद्यमान अवस्था" (Pre-existing condition) को बहाना बनाएर बिमा दिन पन्छिने छुट पाएका छन्।

बिमा कम्पनी र नियामक निकायका डिजिटल तथा भौतिक संरचनाहरू पहुँचयुक्त नहुँदा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू सुसूचित निर्णय लिनबाट पूर्ण रूपमा वञ्चित छन्। नेपाल बिमा प्राधिकरण र अधिकांश बिमा कम्पनीका आधिकारिक वेबसाइटहरू अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि पहुँचयुक्त छैनन्; जसमा चित्रहरूको 'अल्ट टेक्स्ट' (Alt text), क्याप्सनिङ र डिस्लेक्सिक फन्टको पूर्ण अभाव छ। बिमालेखका प्रावधान र सर्तहरू जटिल प्राविधिक भाषामा हुने र ब्रेल, अडियो वा साङ्केतिक भाषा (Sign Language) मा उपलब्ध नहुँदा दृष्टिविहीन, सुनाइसम्बन्धी र बौद्धिक अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई बिमासम्बन्धी सही जानकारी पाउन असम्भव प्रायः भएको छ। सूचनाको यो गम्भीर अवरोधले गर्दा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू एजेन्टहरूको कमिसनको लोभमा आधारित भुट्टा वा आधा सूचनामा भर पर्न बाध्य छन्, जसका कारण पछि गएर प्रिमियम तिर्न नसक्दा पोलिसी सरेन्डर (Policy Surrender) गर्नुपर्ने बाध्यात्मक अवस्था सिर्जना भइरहेको छ।

५. विशिष्ट सिफारिसहरू

विद्यमान नीतिगत शून्यता र विभेदको अन्त्य गर्न निम्नअनुसारका विशिष्ट, मापनयोग्य र व्यावहारिक कदमहरू चालिनु आवश्यक छ:

नेपाल सरकारका लागि:

अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार सम्बन्धी ऐन, २०७४ को दफा ८(२) लाई तत्काल संशोधन गरी "जीवन वा निर्जीवन बिमा कम्पनीमार्फत बिमा गर्दा, गराउँदा वा बिमासँग सम्बन्धित यस्तै प्रकृतिको सेवा तथा सुविधा उपयोग गर्दा" भेदभाव गर्न नपाइने कानुनी व्यवस्था थप गर्नुपर्छ। साथै, प्रिमियम भुक्तानीमा कर सहूलियत दिने र प्रमाणित भएमा अतिरिक्त प्रिमियम सरकारले बेहोर्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ।

नेपाल बिमा प्राधिकरण (नियामक) का लागि:

अपाङ्गताका आधारमा बिमा दिन अस्वीकार गर्न नपाइने र वास्तविक तथ्याङ्कबिना स्वविवेकमा अतिरिक्त प्रिमियम लिन नपाइने बाध्यकारी निर्देशिका जारी गर्नुपर्छ। 'डिजिटल बिमालेख मार्गदर्शन, २०८१' संशोधन गरी सबै बिमा वेबसाइटहरू अनिवार्य रूपमा 'WCAG 2.5' अनुकूल बनाउन तथा वार्षिक पहुँचयुक्तता सम्परीक्षण (Accessibility Audit) गर्न निर्देशन दिनुपर्छ।

बिमा कम्पनीहरूका लागि:

अन्डरराइटिङ म्यानुअललाई रूढीवादी मान्यतामा नभई पूर्णतः वैज्ञानिक तथ्याङ्कमा आधारित बनाउनुपर्छ। अपाङ्गता भएका व्यक्तिको समुदायलाई "अनट्याप मार्केट" का रूपमा लिई पूर्व-विद्यमान अवस्था (Pre-existing condition) र सहायक सामग्री समेट्ने नयाँ समावेशी बिमा उत्पादनहरू डिजाइन गर्नुपर्छ। एजेन्टहरूलाई अभिकर्ता इजाजतपत्र पाउनुअघि 'अपाङ्गता संवेदनशीलता' तालिम अनिवार्य गर्नुपर्छ।

६. निष्कर्ष

बिमालाई जोखिम व्यवस्थापन र आर्थिक सशक्तीकरणको महत्त्वपूर्ण माध्यम मानिए पनि नेपालमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू यसबाट पूर्णतः वञ्चित छन्। प्रचलित कानुनले समानताको ग्यारेन्टी गरे पनि बिमा बजारमा व्याप्त संस्थागत पूर्वाग्रह र नियामकको बेवास्ताले उनीहरूलाई सीमान्तकृत बनाएको छ।

यस विभेदलाई तत्काल सम्बोधन नगरे अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू निरन्तर आर्थिक असुरक्षा र गरिबीको चक्रमा फस्नेछन्, जसले दिगो विकासको राष्ट्रिय लक्ष्यलाई विफल पार्नेछ। तसर्थ, उनीहरूलाई बिमाको मूलधारमा ल्याई वित्तीय सुरक्षा सुनिश्चित गर्न अविलम्ब नीतिगत र व्यावहारिक कदम चाल्नु अपरिहार्य छ।

